

Лексычны камэнтар

Творы Міколы Цэлеша адлюстроўваюць пэўныя фанэтычныя, лексычныя і граматычныя асаблівасці, уласцівыя беларускай мове 30-х гадоў і мове паваенныя эміграцыі.

Лексычны камэнтар уключае слова (устарэлыя, рэдка ўживальныя, вузкаспэцияльныя, дыялектныя) і вобразныя ўстойлівия выслоўі, якія выяўляюць моўнае майстэрства аўтара.

Тлумачэнне слова ці выразу даеніца апісальна або падборам сіноніма. Прыклад з тэксту ілюструе ўживаныне слова ці выразу ў кантэксьце. Знак <...> паказвае на рэдактарскае скарачэнне.

У зборніку максімальная захаваны асаблівасці аўтарскага правапісу.

Аб'ездчык. Служачы лясніцтва, які адказвае за пэўны ўчастак лесу, працу ляснікоў. *Вунь як жыве наш **аб'ездчык!** Курылка.*

Аблога. Даўно ня воранае поле. *Для тых, хто ня пісаўся ў калгас, зямлю адмерыў у Дубнікох на закінутых **аблогах**.* На межах.

Абое рабое. Адноўлька. *У вайну Масквы з Варшавай наш народ у балшышні стаяў убаку. Так? Ні туды ні сюды -- «**абое рабое**».* Вярнуўся чалавек.

Абора. Верайчаная або раменная завязка ў лапі. *Башка ўцягнуў у новыя лапі **aborы** і кінуў мне іх на зачышак.* Курылка.

Агіцірнік. Агітатар. *За ім праехаў Антон Балабон -- хітрунок, падліжнік, боты чысыці і штаны падцягваў пры патрэбе, бывала, пану -- іхны сучасны важны **агіцірнік!** На межах.*

Агу́л. Каляктыў. *Iхная-ж тут карысьць: будуńш сядзець на карку **агулу** ды гарэлку смактаць.* У імя догмы.

Адцаць астатні ўзых. Памерці. *I вось ён прыйшоў сюды адцаць, бачу, астатні ўзых.* Вярнуўся чалавек.

Адкалоць. Тут: зрабішь або скажашь нешта нечаканае, недарэчнае. *У школе, чым больш буй яго Курылка, тым горш ён вучыўся, тым больш розных штук адколваў.* Курылка.

Адседка. Тэрмін зыняволення. *I калі-б у камары было хоць крыху вальней, ён палічыў-бы гэта за лепшае да канца адседкі.* «Янка сеяў -- людзі жалі».

АЗЯРОД. Пярэплат. Прыстасаванье са слуноў і жэрдак для дасушванья збажыны, травы. *Будоў ніякіх ня было -- толькі там-сям азяроды, частакол агародзікаў ды яблынькі й дулі...* Хмары над Бацькаўшчынай.

Аір. Аер. Балазняная шматгадовая расыліна. *Падышлі да новае вялікае выгарыны, суцэльна зарослай аірам, пухоўнікам, чаротам...* Хмары над Бацькаўшчынай.

Алавік. Аловак. *Тонкі хвост ягоны алавіком выпрастаўся й дрыжэў.* Хмары над Бацькаўшчынай.

Амбітны. Амбітыны. З празмерным пачуццём асабістай годнасці, самалюбства. *Людзі кажуць, што ён дужа амбітны, лезе ўверх!* Пернікаве сэрна.

Амэрыканка. Турма ў Менску. *Толькі час ад часу недзе далёка, мабысь, у «амэрыканцы», аб існаванні якой ён чуў, недзе там ляскалі нейкія зялезныя запоры.* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Аняго. Так, сапраўды, няўжо. -- *Што, пайшоў?* -- спытаў. -- *Аняго!* Ня будзе-ж ён тут спаць, як ты! Партыйны таварыши.

Апрычоны. Своеасаблівы, адасоблены. *I яшчэ тады, калі ўсё наша апрычонае, не падобнае ні на расейскае, ні на польскае, каралася законам і вынішчалася, зявіліся волаты нашага новага паўстання з мёртвых...* Ападкі.

Атонак. Стары зношаны чаравік, бот. *Ёй было пад дваццать.* На ногах мела старыя атонкі ад бацьковых ботаў. Партыйны таварыши.

Аўвул. Аул. Паселішча на Каўказе і ў Сярэдній Азіі. Чыноўнікі партыйнага апарату <...> разъезджаюша па хвабрыках, заводах, шахтах, сёлах, вёсках і аўвулах. «Янка сеяў -- людзі жалі».

Бáгнет (польск.). Штык. *Кузьма стаяў і чамусыі доўта глядзеў на кончык багнета, добра адточаны й таксама заліты сонцам.* «Янка сеяў - людзі жалі».

Балагол. Той, хто займаенча перавозам грузаў і людзей на ўласнай фурманны. *Завуць гэтага балагола Шаем.* Хмары над Башкайшынай.

Барджэй. Хутчэй. -- *Аняго, так табе й адчыняшь барджэй дзвёры: калі ласка, гаспадар, мейшце ахвоту выйсі...* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Бáйэр (ням.). Селянін, жыхар сельскай мясцовасці. *Зъехаліся на толькі баўэры з усяго kraю, але ўсе, хто толькі мог. Пернікае сэрца.*

Бачына. Старонка. *А назаўтрае ў гаże зявілася цэлая бачына, прысьвеченая «барацьбіту за лепшую будучыню чалавечства Хвёдарку Скуратку»...* У імя дормы.

Благачыны. Святар, які кіруе цэрквамі некалькіх прыходаў. *У клас увайшоў благачыны.* Курылка.

Браць сябе ў рукі. Бысь стрыманым, валодань сваімі пачуцьцямі. Але ён **бярэць сябе ў рукі** й падыходзіць да вакна. Дзікі венер.

Бугай. Тут: начная балотная птушка сямейства чапляў, празваная так за тое, что вясной самец яе, апусыішы дзюбу ў ваду, утварае гукі, подобныя да рову бугая -- быка. *У багнах калі Птыцы трубіў бугай...* Хмары над Башкайшынай.

Будзенаўка. Чырвонаармейскі суконны шлем. *Кілае на брудны ложак сваю будзенаўку...* Дзікі венер.

Будзік. Будзільнік. *Сымашок памашнеў, ператварыўся ў нейкі супэльны мэханічны клёкат, бышам у таго, хто на печы, саскочыла, як у будзіку, накручаная спрунжынка...* Акупанты.

Быць на языках. Заўсёды помніць, думаць, гаварыць пра каго або што-небудзь. *Вось вам усім: буду ў вас на языках аж да вашага скананння...* Дзікі венер.

Валасы сталі дубка. Пра пачуцьцё жаху, вялікага страху, зъведенага кім-небудзь. У Курлыкі, злавалася, *валасы сталі дубка*. Курлыка.

Ваўчкі. Травяністая расьліна з учэпістымі калючкамі. Тады і юшыя немцы началі жартаваць з Мацея і з ягонага каня, які толькі пакручваў пасыль кожнага замаху ўдарышъ яго сплеченым шэрымі «ваўчкамі» хвастом. Акупанты.

Вашэці, вашэць. Ваша міласынь. Ужываеца пры ветлівым звароце да мужчыны. *Пастанова гаворышъ толькі: гаспадаркі вашэцяў зяднаць у адну гаспадарку.* Хмары над Бацькаўшчынай.

Вечарына. Вечар. *Раніца выцалася цудоўная -- ціхая й цёплая, як учараашняя вечарына.* Ападкі.

Вечка. Верхняя частка скрыні. *Калі ўзынялі вечка, на дне, сярод усякае дробязі, убачылі невялікі плецены кошык.* У імя догмы.

Вой. Воін. *На фабрышы, у войску і то кожны работнік і кожнывой розны...* У імя догмы.

Воласыць. Найдрабнейшая адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка, якая ўваходзіла ў склад павета, у дарэвалюцыйнай Беларусі. *Бывала, перад святам пойдзе ён у мястэчка, дзе была воласыць, двухкласная школа, і загуляе.* Курлыка.

Воўк у авечай скуры. Крывацішны чалавек. *Аддаю рагішо нашым нашдэмам, якіх, прызнаюся, раней не разумеў, -- парваць сяброўства з ваўком у авечай скуры!* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Вужлак. Зашыядзенне на целе. *Пазногіі ўпіліся ў далоні -- шурпяція, патрэсканыя ад працы, з шэрымі вужлакамі мазалёў...* На межах.

Вы́варань. Вываранець. Вывернутае з коранем дрэва. Злавалася ім: вось зараз выскача з-за *вывараці* мядзведзь. На межах.

Вы́гар. Выгарына. Участак лесу, балота, сенажаці, выпалены агнём, пажарам. *Выбухалі трывожным крыкам на выгарах* сплоханыя лісам із ваўком крыжны... Хмары над Бацькаўшчынай.

Вы́жла. Выжал. Гончы сабака. -- *Ну, дык-жа ў добры час! -- зірнуў на Лорда.* -- Якраз -- *выжла?* Хмары над Бацькаўшчынай.

Выйгада. Выгода. -- Эх, -- уздыхнуў *Ігнат*, -- **выйгада** ім тутака! Хмары над Башкаўшчынай.

Вылюднены. Тут: апусьцелы. Зъ дэвяташашаі двароў застаўся цэлым толькі адзін: *васеннашашаі вылюднены*, павысланы, зьнішчаны. У імя догмы.

Вышек. Пляма на скуры. *Намёк быў ясным*, і на твары *Маўры* зьяўліся чырвоныя **вышекі**. Пёрка й іншыя.

Выцерабіць. Тут: зьнішчыць. *Выцерабіць* нас нанава, як у *1863!* Хмары над Башкаўшчынай.

Вышкі. Падлашак, гарышча, гара. Мейсна ад столі да страхі. Калі бялізна ўжо вісела на вышках, прыйшла суседка *Аўгіньня*... Пёрка й іншыя.

Вышук. Съледства. *Прыехаў неўзабаве* прадстаўнік *ДПУ* з карагодам міліцыянэраў і з вышуковым сабакам і распачаў **вышук**. У імя догмы.

Вязыніца. Турма. *Забралі каго... у вязыніцу?* У імя догмы.

Галаме́нь. Дрэва без галін або малагалінастое. *Вечер сьвішча, гоне з поля хвалі снегу, кідае яго на сосны й круце ля галаме́й*. Дэйкі вечер.

Гале́нь. Галёнка. Зыняў абодвы боты, паказваючы пакрамсаныя ікры *галеняյ*. «Янка сеяў -- людзі жалі».

Галота. Галечка, бедната. *Рыбкі хоча галота?!* Я пакажу табе рыбку! Дзе праўду шукаць.

Гáля (польск.). Зала. Тут: вялікае памяшканье. *Прайшоў разы два па гáлі, кінуў позіркам на ложак Кузьмы*. «Янка сеяў -- людзі жалі».

Гамава́ць (польск.). Тармазіць. *Цяжка сапучы, паравік загамаваў рух і спыніўся на паўстанку*. Хмары над Башкаўшчынай.

Гáра. Тут: гарэлка. *Калі ён і быў барацьбітом*, дык толькі за бутэльку *гары*... У імя догмы.

Гарла́ч. Збан з вузкім горлам. *Узяла з паліны вялікі гарлач і выйшла*. Хмары над Башкаўшчынай.

Гарт. Стойкасць, вынослівасць, сіла волі. *I я сам нарадзіўся тут, атрымаў ад маіх бацькоў гарт жыцця...* Партыйны таварыш.

Гáчак (польск.). Кручок. *А больш жа ўсё рыба тыркала добра, толькі на гачак не чаплялася.* Шчупак.

Глузд. Розум, развага. *Я гаспадар, разумееш? Свой глузд маю!* Акупанты.

Гміна (польск.). Адміністрацыйны цэнтр самай дробнай тэрэйтарыяльной адзінкі ў Польшчы. *От-жа, мне было ужо галоў за дващашь, як і ў школах, і ў гмінах, і ў судох -- усюды нашая мова была!* Першыя цаглінкі.

Гнéбіць. Гнібіць. Прыніжаць, прынясьняць, зьнішчаць. *Усіх гнебіла адна й тая-ж думка, адна й тая-ж пяжкая роспач, скруха. У імя догмы.*

Горан. Кавальская печ. *Кожны ўмкнуўся першым лабегчы, каб быць ля самага горна.* Курылка.

Градка. Града. Вышыгнутае ў даўжыню ўзвышша. *Матузок схіле галаву, глядзіць у вакно, за якім, як-бы ў сyne, разъялгліся шырака балоты, лысеюш пясчаныя градкі.* На межах.

Гру́пка. Грубка. Невялікая пакаёвая печ для абагрэву. *Далей, у кутку, каля групкі, стаяла скриначка з набітай жарствой.* Курылка.

Гэст (польск.). Жэст. *Учора я ня быў п'яны й дасканала памятаю ня толькі кожнае маё слова, але й гэст, з якім яно было выказаны. «Янка сеяў -- людзі жалі».*

Даваць бухлянкі. Мочна штурханць, біць. *Ён дае мне бухлянкі, а я злаўчыўся ды ўкусіў яго з-пад нізу.* Вярнуўся чалавек.

Двохтонка. Аўтамашына грузападымальніцтво ў дзіве тоны. Я даў загад з гаража ўзяць крытую двохтонку -- у ёй будзе кулы выгадней і вам і вашым сабачонкам... Партыйны таварыш.

Дзе Макар цялят ня пасьвіў. Вельмі далёка (трапіць, высланць). *А сам ты паедзеш туды, дзе Макар ніколі цялят ня пасьвіў...* У імя догмы.

Дзе сабака закапаны. Пра сутнасць справы, сапраўдную прычыну чаго-небудзь. *Вось дзе сабака закапаны?* Пёрка й іншыя.

Дзесяціна. Мера зямельнай плошчы, роўная 1,09 га, якой карысталіся да ўвядзення мэтрычнай систэмы. *Жыў сабе проста,*

гаспадаркі вялікае ня меў: шэсьць дзесяцінаў зямлі, добры конь, са тры каровы, авечкі, сывіні ды юшы. У імя догмы.

Дзякуй у шапку. Выказванье нязгоды з чый-небудзь напрымальнай пранавай. *Дзякуй табе ѹ тваёй партыї ѹ шапку!* На межах.

Доба (польск.). Суткі. *Ці я калі адлуччуся з дому хоць на адну добу?* Дзікі вечер.

ДПУ. Дзяржаўнае палітычнае ўпраўленыне пры Народным камісарыяце ўнутраных спраў БССР (НКУС). Прыехаў унезабаве прадстаўнік *ДПУ* з карагодам мішыянераў і з вышуковым сабакам і распачаў вышук. У імя догмы.

Драбкі. Драбіны, лескі. *Драбкі* таксама былі крыху закароткія, тым ня менш Славік палез па іх да гнязда. Галчыны дзеці.

Дубальтам (польск.). Падвойны, у два разы. *Ігнат дубальтам зваліў дзве, але Кандрат на гэты раз хібіў.* Хмары над Бацькаўшчынай.

Дуля. Летні сорт ігруши з вялікімі салодкімі пладамі. *Я хочу выкапаць ямку ѹ садку, Ага! Пад тэй дуляй...* На межах.

Дупля́к. Дупель. Балотная птушка. *А дуплякоў і цепярукоў -- няма веры колкі.* Хмары над Бацькаўшчынай.

Дыхта (польск.). Фанера. *На вуліцы ён знайшоў скрынчу з дыхты.* Галчыны дзеці.

Ёйны. Яе. *Берагі ейныя* хаваліся ѹ гучарох лазняку й альшэўніку. Хмары над Бацькаўшчынай.

Ё. Ёсьць. *Брат у мяне, праўда, за мяжой ё, ты-ж сам ведаеш!* Дзікі вечер.

Ёміна. Харчы, прадукты. *Некаторыя з жаўнерадаў, ластаўшы із сваіх раннаў ёміну, началі закусваць.* Акупанты.

Ёўня. Асечь. Прыйдуова да тоха, у якой сушаць снапы. *Пеліт папаўдні нататую ёўню.* Воўчым съследам.

Жарства́. Драсва. Дробныя каменьчики. *А от як на жарству ставяш, гэта кепска.* Курлыка.

Жэрліца. Рыбацкая сиасьць для лоўлі драпежнай рыбы на жыўца. -- *Пэуна, жэрліцы там паставіў нанац!* -- зазначыў Ігнат. Хмары над Бацькаўшчынай.

Завадаты. Завадатай, завадатар. Верхавод, зачынічык. *Міцуў Дзяніс Галузя на пары коняў, з плугам на возе -- самы завадаты «іхны»... На межах.*

Заварот кішок. Тут: неспадзянаваная падзея. Без вайны цяпер ніяк усяго гэтага не разбўльгаеш... Або зларыша які-небудзь *заварот кішок?*! Дзікі венер.

Замыкаць граніцу на замок. Надзейна ахоўваць. Дваццаць трох гадоў балбаталі пра абарону, умацоўваліся, ачышчаліся, зынішчалі ворагаў, *замыкалі граніцу на замок...* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Заносіца. Тут: бысьць падобным. *Не заносіца на тое, каб ён выйграў...* Хмары над Бацькаўшчынай.

Заскочыць (польск.). Тут: зьдзівіць. *Пытаныне, відашь, дужа заскочыла Балевіча.* Партыйны таварыш.

Засмарга. Вузел са свабоднай пятлёй, завязанай адным канцом. Адзін з іх зняў з крука ў съянне лейсы, <...> зрабіўшы на адным з кантоў *засмаргу, выйшаў з хаты.* Акупанты.

Засынек. Хутар або невялікае паселішча дробнай шляхты, якая арандавала гэтыя землі. *Жыў у нас на засынку чалавек.* У імя догмы.

За сэрца хапіць. Хваляваць. Мощна ўразіць. *I ў гэты час чую голос Захараў, але такі няпэўны, слабы, што мянуш аж за сэрца хапіла.* Варнуўся чалавек.

Заўвуч. Завуч (ад руск. *zavedu[]ij uhebnoj hast;[]*). Загадчык навучальний часткі ў школе, вучылішчы. *Часам да іх падыходзіў <...> заўвуч* або й зусім хто-небудзь з незнайемых... «Янка сеяў -- людзі жалі».

Зачынак. Выступ варыстай печы. *Бацька ўцягнуў у новыя лапіш аборы і кінуў мне іх на зачынак.* Курылка.

Збоку прышёку. Лішні, непатрэбны. Я тут зусім *збоку прышёку.* Дзікі венер.

Збэсьціца. Тут: дасть волю языку. *I ты таксама, Кузьма, сёныя нешта збэсьціўся...* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Зводзіць канцы з канцамі. Знаходзіць выйсьце зь цяжкага матэрыйяльнага становішча. *Яна ніяк не магла зьвесці канцы з канцамі.* Пёрка й іншыя.

З глуду зъехаць. Страніць разум, звар'янець. *Oго-ж ужо ад вялікага разуму з глуду зъехаў!* Аналкі.

Здрантава́ны. Здратаваны. Патантаны, вытантаны (звычайна пра пасевы). *Здрантаванае жытга мітусіша ў ягоных вачох.* На межах.

Зеляні́зна. Зеляніна, зелень. *Там-сям рэчка срэбрам паблісквала з-за густой зеляніны расьлін.* Хмары над Башкайчынай.

З козырам зъявіўся. Ганарліва, з форсам. *З сотні двароў нашае вёскі толькі ён адзін з козырам зъявіўся на пункт.* Вярнуўся чалавек.

Злы́дзень. Тут: нягода, бяды. *Перакінешся яшчэ раз у нашы родныя мясціны, дзе кружылі мы ў жышы сцежкамі-дарожкамі, ня раз спатыкаючы й злы́дзень,* і галечу, і незаслужаную кры́ду-зьдзек... Аналкі.

Зьбіць з панталыку. Заблытаць. Выклікаць замяншанье. *I гэта зьбіла некаторых з панталыку.* Партыйны таварыш.

Зэдлік. Услончык. Нёс таксама складаны зэдлік, каб ямчэй было сядзець калі рэчкі. Аналкі.

Імшáра. Можавае балота. *Направа ляжала катлавіна балачняных імшараў.* Партийны таварыш.

Інтэнцыя (польск.). Намер, закід. Як гэта ня дзёуна, Кузьма зарагатаў, зарагатаў ад усіх гэтых бязглудзых інтэнцыяў і выдумак. «Янка сеяў -- людзі жалі».

І ў вус ня дзьмущ. Ні пра што не клапаціца, не зьвяртаць увагі. *Той, ад каго гэта залежа,* і ў вус не падзыме, як яны будуть замярзашь. У імя догмы.

Кагál (старж.-яўр.). Тут: каляктыўная гаспадарка. *I ша праўда таксама, што хутка пачнеша вялікі згон да кагалу?* Хмары над Башкайшчынай.

Каганéц. Свяцілнік з кнотам, у якім гарыць тлушч. *Машей паднёс каганец і ў гэты мамэнт убачыў, што рукі ў бадзякі дрыжашь.* Акупанты.

Кагу́цік (польск.). Певень. *Выйдзе вось гэтакі кагуцік і пачынае қукарэкашь аб «адпаведнасці» вытворчых адносін вытворчым сілам...»* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Казéльчык. Лугавы конік. *Недзє калі варот цвыркаў казельчык.* Хмары над Башкайшчынай.

Калгáн. Тут: калгас. *Пазамарылі людзей гэнымі «калганамі»... ды яшчэ вайну наклікалі...* Акупанты.

Каломна (польск.). Калона. *З захапленнем і, разам з тым, з роспаччу пазіраў на бронзавыя каломны волатаў-дрэваў;* з роспаччу таму, што мала ўжо іх уцалела. Партыйны таварыш.

Каля́істы. Каляісты. З глыбокімі каляінамі. *Хурманка кацілася па каляістай і няроўнай дароже.* Хмары над Башкайшчынай.

Кáмара. Камера. *I калі-б у камары было хоць крыху вальней, ён палічыў-бы гэта за лепшую да канса адселкі.* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Камэртон. Прылада для настройкі музычных інструмантаў і вызначэння асноўнага тону ў харовых съневах. *Курылка ўдарыў камэртонам па парце, нагнуў галаву, прыклала вуха і працягнуў:* -- А-а-а-... Курылка.

Камінак. Выемка ў варыстай печы, дзе раскладаеша агонь для асвятлення хаты і гатавання ежы. *Увечары на камінку трашчали смольныя карчы.* Курылка.

Каморнік. Спэцыяліст па межаванню зямельных надзелаў. *Ён быў інжынэр-каморнік і ўсё жыцьё выкладаў у Полацкім каморніцкім вучылішчы.* Пёрка й іншыя.

Каплічка. Невялікі царкоўны будынак зь іконамі бяз алтара, малельня. *Шарэла маленькая старожытная каплічка,* куды прывозілі памерлых перад пахаваннем. Акупанты.

Карты́га. Картыжнік. Заўзяты ігрок у карты. А з ім заходзіць і сакратар партыйнай ячэйкі, Янук Бірун, асоба таксама выплатная: *картыга*, выпіваха, хабарнік; у дзеятынаштатым папоў усё фрасстрыгаў». У імя догмы.

Карчма́. Пітны дом з начлегам у дарэвалюцыйнай Беларусі. Гэта была старая, крытая цёсам будынка. Калісъ у ёй была *карчма*. Курылка.

Каршэнь. Карак. Але той схапіў яго за *каршэнь* і з такой сілай тузануў, што хлонец кулём падкашціся яму пад ногі. Дзе шукань праўду.

Каса ўзаемаданамогі. Добраахвотнае аб'яднаньне працаўнікоў для ўзаемнай матарыяльнай дапамогі. Узяла пазычку з *касы ўзаемаданамогі*, а потым пняжка было выплачваць. Пёрка й іншыя.

Касы́. Тут: заяц. Але *касы* ўсё яшчэ недзе ляжаў, прышінуўшы да галавы вушы: авось, не заўважаш! Партыйны таварыш.

Катля́к. Цурбак, цурбан. Кароткае бервяно. Другі, карошенкі й гладкі, як *катляк*, з галавой, уросшай у плечы, тупаў за ім дробненькімі крокамі. Партыйны таварыш.

Каўзéль. Коўзаньне. Катаньне на лёдзе. Башыка злаваў і лаяўся.
-- *Каўзель!* *Каўзель* ўсё гэта! *I-i-i-ix!* Лапшай не набраща. Курылка.

Кáчур. Качар. *Кáчур* перавярнуўся пузам угару і шлённуўся на ваду. Хмары над Бацькаўшчынай.

Класыці зубы на паліцу. Галадашь, бысь у нястачы. Цяпер на рынку нічога ня купіш, хоць *зубы кладзі на паліцу*. У імя догмы.

Клутні (польск.). Сварка. -- А бачыце, што з гэтага выйшла?!
Клутні й няшчасны, кажуць, -- уставіў Кандрат. Хмары над Бацькаўшчынай.

Ключ. Тут: чарада птушак (гусей, жураўлёў), якія ляшчынъ клінам. *Пачынаў успамінаць родны край і родны кут*: бэз пад вакном, вазэрную глядзь, щумы бароў, *ключ* дзікіх гусей над галавой, калі яны вяртаюцца ўвесну на Бацькаўшчыну... «Янка сеяў -- людзі жалі».

Кляпáць. Тут: нагаворваць. *Верыў Міхалку*: Зымітрачок *кляпае* на яго! Вычуў гэта й сам ня раз. Дзікі венец.

Кодла. Пагардліва пра группу людзей, аб'яднаных агульным інтарэсам. Тыя, хошь і з аднаго **кодла**, а зусім ня дбалі пра людзей: абяцалі рай, а далі пекла! Акупанты.

Контра. Контррэвалюцыянер. -- Адышыі ад сныяны! -- крыкнуў. -- Стась па чатыры! **Контра** -- асобна, штана -- асобна! «Янка сеяў -- людзі жалі».

Корба. Ручка, якой прыводзяць што-небудзь у рух. Ляпей жабрачы лёс, у рукі кій, за плечы торба; ляпей страха нябёс, бясконны шлях і леры **корба**. Партыйны таварыш.

Краж. Тут: старая магутная сасна. Кіёмэтры за паўтара, праўда, сінела смуга маладога сасоньніку, сярод якога вылучаліся ў старыя магутныя **кражы**. Партыйны таварыш.

Кроквы. Апоры страхі. Страха яе дзе-нідзе правалілася, і, як рэбры абліданай ваўкамі жывёлы, тырчлі **кроквы** і латы. Курылка.

Крут. Тут: вугал. Заяш пад прымым **крутом** ірвануўся ўбок і мячом пакашаўся па грэнню ўзгорка. Партыйны таварыш.

Крыжна. Крыжанка, крыжань. Вадаплаўная птушка сямейства качыных. Выбухалі трывожным крыкам на выгарах сплоханыя лісам ці ваўком **крыжны...** Хмары над Башкавічынай.

Крымінал. Тут: асуджаныя па крымінальнай справе. Кузьма добра ведаў, што ў няволі **крыміналу** лепей, ніж палітычным. «Янка сеяў -- людзі жалі».

Крынка. Збан. Паднёс да роту **крынку** і гвалтам уліў ёй глыток вільгаші. У імя догмы.

Кулак. Міраед. У савецкі час -- заможны, спраўны гаспадар, залічаны ўладай да ворагаў народа. Адно зьлэкі з народу нашага: былі нащэмны -- вучняў забіралі ў турмы, а пяперака **кулакі** -- высылкі ў сібірскую немарац... У імя догмы.

Кулдыячыць. Гаварыць нявыразна, неразборліва. Поп бегаў кругом нас, задэрала галаву і **кулдыячыць**, як ішык. Курылка.

Кулёк. Мужчынская верхняя вопратка прамога пакрою з сукна або паўсукна без падкладкі (вядома больш на Вішебшчыне й Магілёўшчыне). На ім быў шэры **кулёк** з сукна хатняга вырабу, якія ў

нас насілі тады, як мелі права брашь воўну ад сваіх авечак для хатніх патрэб. Вярнуўся чалавек.

Ку́ля (польск.). Тут: зямны шар. *Хба тут, у гэтай бязломнай птушцы, не відавочны намёк на пралетарскую клясу, вясковую белнату й ліквідацыйную прыватнай уласнасці на аднай шостай зямной կулі? «Янка сеяў -- людзі жалі».*

Кунда́ль (польск.). Сабака. *Жыву на правох қундали: захода -- пакіне, не захода -- скажа «пайшоў вон!»... Пёрка й інныя.*

Ку́ча Куча. Асыярожна згарнуў спыткі да қулы і недзе схаваў, падалей ад вачэй людскіх. У імя догмы.

Купава́ць (польск.). Купляць. *Грошы мне няма алкуль брашь, каб купаваць розныя рэчы на кірмашах. Пернікавае сэрца.*

Латы. Жэрдкі, прымасаваныя ўпоперак крокваў. *Страха яе дзенілзе правалілася, і, як рэбры абліданай ваўкамі жывёлы, тырчэлі кроквы і латы.* Курылка.

Лахудра. Неахайны, апушчаны чалавек. *А ну, адчыняй там, кулацкая лахудра!* Дзікі венец.

Лера. Ліра. Даўнейшы народны беларускі струнны музычны інструмент з клавішамі і корбай. *Ляпей жабрачы лёс, у рукі кій, за плечы торба; ляпей страха нябёс, бясконны шлях і леры корба.* Партыйны таварыш.

ЛесБел. Орган дзяржаўнага кіравання лясной гаспадаркай БССР. *Плян нарыхтовак лесу нашы бюракраты склалі, у Маскве запівердзілі і перадалі ЛесБелу для выканання, а пра тое, што няма каму і няма на чым вывезьш лес, забыліся...* Партыйны таварыш.

Лётнішча (польск.). Аэрадром. *Ня ведаю, дзе цяпер сям'я. Жыла тут недалёка, на лётнішчы.* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Літня. Рудня, рудніца. Невялікі завод, дзе выплаўлялі жалеза, медзь, чыгун. *Паўстанцы Кастуся Каліноўскага ўрахумілі закінутыя лэзвія літні, у якіх выраблялася зброя...* Першыя цаглінкі.

Ліштва. Драўляная планка. *Пелін павёў позіркам па ліштве сваёй дубальтоўкі і потым націснуў на язычок курка.* Воўчым съследам.

Лонка (польск.). Луг. *А я ведаю такія цудоўныя мясыціны: лес, рэчка, як лосцэрка, лонка з краскамі!..* Пёрка й іншыя.

Макітра. Макашёр. Гліняная пасудзіна, вузкая ўнізе і шырокая зьверху, у якой звычайна трусь мак, ільняное і канаплянае семя. У *слоіках ды макітрах* ляжала масла ды сыры. У імя догмы.

Мана (польск.). Геаграфічна карта. *Прыготка гэтая паказаная толькі на самых падрабязных малах...* Летапісная Няміза.

Мех. Тут: прыстасаванье для нагнітаньня паветра ў кавальскім горне. *Потым, калі мех начне ямчай раздзімаша, вуглі разгараща...* Курылка.

Млосьць. Млоснасьць. Напрыемнае пачуцьцё слабасьці. *Млосьць разылваеша па целу.* Дзікі венер.

Мрыйнік. Той, хто мрые, марыць; лятуценьнік. -- *А ўсё-такі прыехалі?!* -- *зьдзіўіся* -- Гэта ўжо *на мрыйнікі*, а цэлля пакутнікі... Хмары над Башкуюшчынай.

Мундур (польск.). Мундзір. *Бачыш, цураша цяпер стаў нашага мужыцкага побыту, як начаніў энераальскія лыткі на мундур...* Ападкі.

Мутаўза. Моцны венер са сънегам. Але вось у *мутаўзе* мяцелішы вымалёўвающе будынкі Гарасёвага хутара. Дзікі венер.

Муштарда (польск.). Гарчыца. Гледзячы на яго, роліся ўспаміны з гадоў мінульых, і тады, бышам-бы наяве, пахла смажанай скваркай, вясковай каўбаскай: з часначком, перчыкам і нямолатай *муштардай*. Партыйны таварын.

Мялінне. Адыходы ад цёртага лёну. *Кузня была на замку. Я сеў на мялінне, прытуліўшыся плячамі да съняны. Курылка.*

Мянтэжынь. Непакой, трывожынь. Зенька пайшоў, а тое, што ён сказаў, яшчэ доўга *мянтэжыла* Богушавых. У імя догмы.

Мястовы. Гарадскі. *Вы людзі мястовыя, адукаваныя, дык-жа мусіш ведаш усё...* Хмары над Башкуюшчынай.

Навет. Нават. *Вось бачыше, навет птушкі дзякуюць прыродзе, што яна дала ім магчымасць пражыць дзень!* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Навонкі. Тут: наверх. *Я-ж кажу, цяперашкі, пасля таго вусатага, усё гэта выкryваеша навонкі...* Вярнуўся чалавек.

Нáдысь. Нядаўна, надоечы. *Надысь* дык завязалі дзвёры знаворку ў хаце *Міхалкі*... У імя догмы.

Напракудзіць. Зрабіць кепскае, няпрыемнае. «*Пэуна, дзе-небудзь лясныя хлонцы напракудзілі?*» -- падумаў. Акупанты.

Напята. Насцеж. І тады *Райна* з усёй сілы кінулася да дзвярэй, штурханула далонню засаўку і адчыніла зусім *напята* дзвёры. У імя догмы.

Нáрты (польск.). Тут: лыжы. *Ішоў ён да нас шырокімі крокамі, бышам нартамі соўгату;* на правым плячы дубальтоўку трymаў. Партыйны таварыш.

Наругацца. Насьмяхаша; рабіць, гаварыць назло каму-небудзь. Язъ <...> то нырне глыбока ѹ перакуліца жоўтым пузам угару, то мільгне маланкай перад вачьмой, то моніца плёнхне вадой, як-бы некаму *наругаецца*. Шчупак.

Насоў. Верхніе адзеньне з даматканай тканіны. *Съязжа выкацілася зь ягоных вачэй -- ён хуценька змахнуў яе рукавом насову.* Першыя шаглінкі.

Насмараваць (польск.). Змазваць. *Можна насмараваць нашы стрэльбы ѹ схаваць іх надалей.* Хмары над Бацькаўшчынай.

Нахрапам. Тут: неасцярожна, сілай. *Кажаў табе: не цягні нахрапам.* Шчупак.

Наццэм. Нацыянальны дэмакрат. Па вызначэнні сакавіцкага (1924) пленума ЦККП(б)Б нацыянальна-дэмакратычная ідэалёгія («наццэмамаўшчына») заключалася «ў адмаўленыні дыктатуры пралетарыата і ў імкнені да палітычнага раўнаваньня сялянства з рабочым класам, у стаўны на кулашкія элемэнты ѿ вёсцы, адмаўленыні класавага расслаення ѿ ёй, у імкнені да ўплыву з боку інтэлігеныі на дзяржаўны апарат, у правядзені беларускага шавінізму». -- *Вышерабяць нас нанава, як у 1863!* <...> -- *Дык, кажаш, вышерабяць?* -- *А ты што, ня бачыш і ня чуеш?* «...*Адсячы галаву наццэмамаўскай гадзіне...*» Заклік: выбіць нашу інтэлігенцыю, пакінуць народ без кіраўнікоў. Хмары над Бацькаўшчынай.

Начыньне. Тут: набор предметаў, інструмантаў для выкананння якой-небудзь работы. *Начыньня* німа, цвік або ломіца, або гнеша, ня йдзе. Пёрка ѹ іншыя.

Наш закрыты. Гл. Разъмеркавальнік. Ты быў у *нашым закрытым?* Не? зойдзеш калі-небудзь паглядзея. Балыкі, асятры, сёмга амурская, шынкі -- усё гэта вэндзанае, толькі ў рот кладзі! Дзікі вечер.

Наяў. Наяве. -- Перанпрашаю! -- сказала, імкнучыся ня дашь магчымасці вырваша *наяў* свайму гневу. Пёрка й іншыя.

Неаднокраць. Не адзін раз. Калейкаў Султан *неаднокраць* зьбіваў іх з трону... Партыйны таварыш.

Невашта. Нешта. Яны пра *невашта* доўгага спрачаліся... У імя догмы.

Недзялі́мцы. У часы грамадзянскай вайны прыхільнікі адзінай і недзялімай Расіі пад уладай цара. *«Недзялі́мцы»* наступалі з Дону, саветчыкі арганізоўвалі абарону на мясох, і ў чырвені дзвятнинштага мянен паклікалі ў войска. Аўтабіографія.

Ні пяра ні пуху. Пажаданыне посьпеху, удачы ў якой-небудзь справе. *Ну, дык ні пяра ні пуху.* Хмары над Башкайушчынай.

Ні слыху ні дыху. Ніякіх вестак. *Дый ня дэ́ва:* пяць год ня было *ні слыху ні дыху...* Першыя цаглінкі.

НКУС. Народны камісарыят унутраных спраў БССР. А тут якраз і трэба найболыш высынерагаша, бо *НКУС*, бяспрэчна, ведае прыказку: *«Што ў цвяроўзага ў галаве, тое ў п'янага на языку».* *«Янка сеяў -- людзі жалі».*

Ня варта аўчынка вырабу. Пра справу, ня вартую намаганьняў, затрачаных сродкаў. *Раней быў на ўтрыманыні UNRR'ы, а потым кінуў, ня варта аўчынка вырабу.* Пернікаве сэрца.

Нязавашта. Ні за што. *От, Ну прэй і падумаў, што ты пайшоў на той сьвет,* -- крываўдзінца на яго *нязавашта...* -- адаўваўся ўрэшце. Першыя цаглінкі.

Ня йсьці ў галаву. Не запамінаеша, не засвойваеша. *Узяду* у рукі кніжку, але чытаныне *у галаву ня йшло.* *«Янка сеяў -- людзі жалі».*

Ня кіем дык палкай. Адноўкава, бяз розніцы. -- Зьяндаш?! Гэта значыць: *ня кіем дык палкай!* -- выклікнулі разам Ігнат з Кандратам. Хмары над Башкайушчынай.

Паварочваць аглоблі. Тут: вярташа да старога. *Дык паварочвай, брацец, аглоблі назад.* Вярнуўся чалавек.

Павесіць нос. Адчайваша, маркошыца. *Я ўспомніў пагрозы і павесіў, як гэта кажуць, нос.* Курылка.

Павёт. Адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка ў Расійскай імпэрыі і ў ССР да 1924 г., уваходзіла ў склад губэрні. -- *Няма ціпера*ка *ніякіх паветаў*, -- запярэчыў Богуш, -- *раёны ўсёды...* У імя догмы.

Пагосці. Могільнікавы. *Пасярод вёскі маркотна шумеў пагосці бярэзьнік.* Акупанты.

Падкулачнік. Селянін, які дзейнічаў у інтэрсах кулака. *Падкулачнік я! Падкулачнік! Хай ужо будзе й гэтак...* На межах.

Падлоўчы. Старшы аб'ездчык, лясьнічы. *Бацька мой быў падлоўчым і лічыўся «панам»...* Цётка Магда.

Падносак. Частка падэшвы ў абутку ад наска да палавіны ступні. *I яшчэ адно: якраз у гэты час у адным з ягоных чаравікаў адарвавуся падносак...* Пёрка й іншыя.

Паднасак. Памочнік пастуха, звычайна падлетак. *Машвей часта хадзіў з бацькам за паднасак.* Курылка.

Падступна. Вераломна, каварна. *У 980 годзе Ўладзімер Святаславіч падступна напаў на Полацак...* Летапісная Неміза.

Пайка. Паёк. Пэўная колькасць ежы, выдзеленая адпаведна ўстаноўленай норме (войсковая, турэмная пайка). *Куды ні пойдзеш, зь кім ні пагамоніш, чуеш толькі адно: няма дроў, неханае пайкі,* дзеши галодныя, не дасташь абутку, няма кватэры, усёды чарга... Пёрка й іншыя.

Пайсьці на той съвет. Памерці. *От, Ну прэй і падумаў, што ты пайшоў на той съвет...* Першыя цаглінкі.

Пакананы. Зынішчаны. *Хутчэй за ўсё на Нямізе былі пакананыя Яраславічы, а не Ўсяслаў.* Летапісная Няміза.

Памарацык (польск.). Апельсін. Любенькая, купіце мялку зь кілаграмік, ды сывіачнага маслыка, ды яечак зь дзесяці, *памарацыкуў*, ды зварыше ўсё гэта разам, ды папаіце ім хлапчука -- усю хворасць як рукой зьміе. Пёрка й іншыя.

Панцырь (ням.). Браня, танк. Ты чуеш, Алесь, як недзе грукочунь панцыры? *«Янка сеяў -- людзі жалі».*

Панявёрка. Тут: зынявага. *Беларускі народ нясе іхня ёмёны на сваіх шчытох і па-сёняня, не зважаючы на тэрор і панявёрку...* Ападкі.

Папукаць (польск.). Пастукашь. *Калі сынянела, Богуш па агародах дабраўся да школы і ціха папукаў пальцам па шыбе.* У імя догмы.

Паравік. Паравоз, поезд з паравозам. *Цяжка сапучы, паравік загамаваў рух і спыніўся на паўстанку.* Хмары над Бацькаўшчынай.

Пардва (польск.). Белая курапатка. Улетку на гэтых імшарах, сярод досыль густых, але дробных зарасльяў, было даволі шмат пешярукоў і парды. Партыйны таварыши.

Парубежны. Пагранічны. У 1067 годзе Яраславічы напалі на *парубежны горад Полацкае дзяржавы -- Менск.* Летапісная Няміза.

Пархума. Парфум (франц.). Тут: пах. *Сена ляжала й у копах, ад яго пахла размайтymі пархумамі траў.* Хмары над Бацькаўшчынай.

Пастронак. Частка збрui -- рамяні або вяроўкі, якія злучаюць ворчык з хамутом. *Падбег, замахнуўся сякерай па пастронках.* На межах.

Патас, тое, што і пафас. *Не, браток, вар'явашь нам ня трэба -- лепей праўдзіва перадаць той патас,* зъ якім мы вялі змаганыне, каб новае пакаленыне ведала, як прадоўжыць яго ў выпадку новай небяспекі... Юрка Віньбіч.

Патомака. Потым. *А патомака, можа, такое прыдумаюць, што ѿ жыць не захочаш...* Першыя наглінкі.

Паўкватэркі. Палова кварты. Кварты -- даўнейшая мера вадкіх і сыпкіх рэчываў, роўная чацвертай частцы гарца, або 0,7 літра. *Паставую чарку на найбольшую мерку -- прыблізна з паўкватэркі -- і наліў у яе агністай вадкасці.* Хмары над Бацькаўшчынай.

Пачка. Тут: група людзей. Гэта, як я ўспамінаю, пачалося ада тае *першае цачкі,* што панісаліся ў гэты самы хаўрус. У імя догмы.

Паядышка (польск.). Аднастволка. -- *Пэўна, не адзін ён тут, -- заўважыў Кандрат,* пасыпешна заганяючы новы набой у сваю *паядышку.* Хмары над Бацькаўшчынай.

Перабіраць і перамываць костачкі. Абгаворвашь, пляткарышь. Але вельмі хутка спаўжае на тэму пра суседзяў: *перабірае і перамывае іх костачкі.* Пёрка й іншыя.

Перамытнік (польск.). Кантрабандыст. *Ён нас у перамытнікі ўпісаў;* за мяжу, кажа, хадзілі, разам з таварам весткі пераносілі. Дзікі венер.

Пілінаўка. Тут: пост перад калядамі. *Падыходзе да ўслончыка,* на якім стаіць вядро з вадой, і смачна, нібы то каляды, а ня пілінаўка, п'е ваду. Дзікі венер.

Пінка. Люлька для курэння. Зенька не выпускаў з зубоў *пінку* -- пісну ў яе зубамі, грыз, пыхкаў ёю, хош у ёй ужо нічога й ня было. У імя догмы.

Плюгаўства. Кепства, подласць. Як ападкі, <...> гэтак і яны зынікнуць бяссынедна з памяші свайго народу, стаўшы служакамі чужынцаў у сваёй уласнай хате й згодныя на ўсялякае *плюгаўства*, усхватляючы ўсё чужое! Ападкі.

Помрак. Страна разуму. Думаю: у *помраку* ал «гары» нехта ня можа знайсці трону. Варнуць чалавек.

Прамгас. Прамысловая гаспадарка. Не па мерцы купленыя ў *прамгасе* штаны зь вялізарнейшай ластавішай торбамі матляюща вакол ягоных ног. На межах.

Прáнік. Плоскі драўляны бруск з ручкай для выбіванняя бялізны пры мышці ці для абмалоту лёну, канопляў, лубіну. *I пранік* выскачыў у мяне з рук. Цётка Магда.

Прапазыцыя. Прапанова. Учора, казаў Міхалка, Зымітрачок ездзіў з новымі «*прапазыцыямі*» у раён. -- успамінае Гарась. -- Якія там у сабакі прапазыші?! Дзікі венер.

Прапустка (польск.). Пропуск. Пад аркай стаяла будка для міліцыйнера, які ва ўсіх уваходзячых пільна правяраў *прапусткі*. Пёрка й іншыя.

Праўнік. Юрыйст. Я, як *праўнік*, мушу вам сказаць: вы зрабілі вялікае злачынства... Партыйны таварыш.

Прыватка. Приятная кватэра. Жыву на *прыватцы*. Пернікаве сэрия.

Прыгнебены. Пригнечаны, занепакоены. Кузьма <...> быў усхватлявани або, *праудзівей*, *прыгнебены*. «Янка сеяў -- людзі жалі».

Прыклéтнік. Прибудова да клеці; ганак перад клецьшчо, съвірнам. Калі Кастань узвайшоў у двор, Сымон стругаў абручы ў *прыклетніку*. Першыя цаглінкі.

Пры́мус. Награвальны прыбор з помпай, якая падае газу ў гарэлку. Раптам перадумала: зыняла рундальчык із пілы і паставіла на *прымус*, мяркуючы, што тут суп хутчэй згатуеша.. Пёрка й іншыя.

Пры́ўлашчыць (польск.). Присвоіць. *Прыўлашчыў*, значыць, народную працу... Дзе шукаш праўду.

Прышы́ць. Тут: абвінавацінь, абылгаць. *Баісея, каб ня прышылі месяцаў пяць за спазненне?* Пёрка й іншыя.

Псюк (польск.). Сабака. *Псюкі самыя шляхетныя з жывёлаў, што жывуть на зямлі!* Пернікаве сэрца.

Пухоўнік. Пухоўка, рогаз. Водная і балотная шматгадовая травяністая расыліна. *Падышлі да новае вялікае выгарыны, супэльна зарослай аірам, пухоўнікам, чаротам, а там, дзе крыху віднелася дно, асакой.* Хмары над Башкайшчынай.

Пыса. Тут: твар. *Капейка цягнуў за імі Саладуху.* -- *Ну, іші, іші! А то дам у пысу!* Партыйны таварыш.

Пэндзлік. Тут: кутасік. *Зялёны баварскі каплюшык з белай вяровачкай і з пэндзалькамі на баку...* Пернікаве сэрца.

Пяць пятніц на тыдні. Пра таго, хто часта, лёгка мяняе свае намеры. *Але хіба ёсьць у іх што-небудзь пэўнае, станоўкае?* **Пяць пятніц на тыдні.** Дзікі вечер.

Пячурка. Невялікая ніша ў съянне печы. *Нацягнуўшы на плечы кожух, Гарась падышоў да пячуркі, узяў ключ і выйшаў.* Дзікі вечер.

Рагатка. Тут: рыбацкая снасць. *Але на возера былі пушчаны рагаткі з жыўцамі, і ён баўся, што хвалі занясунь іх куды-небудзь вельмі далёка...* Дзе шукаць праўду.

Разабра́цца. Распрануща. *Як толькі вярнуўся, зноў разабраўся і лёг на ложак.* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Разма́іты (польск.). Неаднолькавы, разнастайны. *Сена ляжала ў копах, ад яго пахла размаітымі пархумамі траў.* Хмары над Башкайшчынай.

Разве́рстка. Тут: прадразвёрстка. Сыстэма нарыйтавак сельскагаспадарчых прадуктаў савецкай дзяржавай, якая абавязвала сялян здаваць дзяржаве ўсе лішкі хлеба і іншых прадуктаў па пьевёрдых цэнах. *От, дай ім гэтую «раззвёрстку», патомака накармі маскаля,* якога паставілі табе ў хату, *дай фурманку, адбудзь цягла, заплаші падатак...* Першыя цаглінкі.

Размеркава́льнік. Спэцыяльная крама, якая абслугоўвала толькі партыйна-савецкую эліту. *А што будзем есці ў наступным годзе, ён пра гэта ня дбае, ён будзе сваё мень з размеркавальніка!* На межах.

Расстрыга́ць. Пазбаўляць съятара сану або манаха -- манаства. А зь ім заходзіць і сакратар партыйнай ячэйкі Янук Бізун, асоба таксама вышатная -- картыга, вышіваха, хабарнік; у дзвеятынаццатым папоў усё расстрыгаў. У імя догмы.

Ратáтарны. Зроблены на шапіографе. Я ўспомніў: праўда, выпускаў ён якісны рататарны лісткі і лістоўкі... Пернікавае сэрца.

Ру́ля. Дула. Ствол агнястрэльнай зброі. Сеў на загадзя падрыхтаваныя спаны, прасунуўшы рулю сваёй дубальтоўкі ў вакенца. Воўчым сълемад.

Ру́ндальчиk (польск.). Кастрюля з ручкай. Рантам перадумала: зняла рундальчиk із пліты й паставіла на прымус, мяркуючы, што тут суп хутчэй згатуеща... Пёрка й іншыя.

Ру́ра (польск.). Труба. Няміга, невялікая рапчула, цяпер узятая ў бетонныя руры, працякае цераз Менск і ўпадае ў Сьвіслач... Летапісная Няміза.

Сабатоўнік. Сабатажнік. Той, хто съядома зрываем выкананыне пэўнай справы. Ён чиабе таксама ў перамытнікі ўпісаў! Раней -- палкулачнік, зрыўшчык, сабатоўнік... Дзікі вечер.

Савéтчык. Прыхільнік савецкай улады. «Недзялімшы» наступалі з Дону, саветчыкі арганізоўвалі абарону на мясцох, і ў чырвени дзвеятынаццатага мянне паклікалі ў войска. Аўтабіографія.

Салáш. Шалаш, будан. Часовае жыльлё з гальля, саломы і жэрдак. Сядзіш у сваім салашы й душы ня чуеш: ні пагутарышъ з кім, ні чаркі вышінь. Дзе шукаць праўду.

Самаабклада́ньне. Збор сродкаў на мясцовыя грамадскія патрэбы, вызначаныя бышчам-бы добраахвотна самім насельніцтвам, рабочым каляктывам. Перастаўляе съветлячок на край стала, раскладае паперы: самаабклада́ньне, падаходны, цягла (гужавая павіннасць), культурны збор... Дзікі вечер.

Самі з вусамі. Ня горш за іншых. А калі гэтак, дык і гэць ад нас: мы самі з вусамі! Першыя цаглінкі.

Свэны. Швэды. От-жа сядзяць там сабе ціха гэныя швайцары ды свэны. Акупанты.

Скіпáць. Щапаць, калоць, секчы дровы. *Першы немец наставіў у варотах калодку, на якой Маней кляпаў косы й скіпаў дровы... Акупанты.*

Скірт. Сыцірт. Укладка, рад насечаных дроў. *На двары, калі съвіrna, сохлі ў скіртах пашчапаныя дровы... Хмары над Башкаўшчынай.*

Скурат. Кавалачак, абрывак скуры. *Замахваеша зюй секчы настронкі, моцны скурат гойдаеща, не падаеща. На межах.*

Слухаўка (польск.). Тэлефонная трубка. *Палкаблук узяўся за адзін з трох, стаячых на стале, тэлефонаў. Потым перадумаў, паклаў слухаўку на мейсца і звярнуўся да Кузьмы... «Янка сеяў -- людзі жалі».*

Смочка (польск.). Нарост, лядзяніш. *Богуш ні то сядзеў, ні то ляжаў у перадку вазка, час ад часу мацаючи вусы й бараду і скідаючи зь іх смочкі намёршага лёду. У імя дормы.*

Смык. Тут: вузкая палоска зямлі. *З правага боку, на пясчаным смыку, чарнеў перасохлы лубін. Партыйны таварыш.*

Сноўдаца. Хадзіць туды-сюды (часта -- бяз мэты). *Насупрань вёскі, паміж іх, сноўдалася бялявая посташь чалавека зь сеткай-тапухай на доўгім кі. Хмары над Башкаўшчынай.*

Собіць. Трапіцца, прыйсці ў галаву. *А дзе гэта табе собіла ицераз рэчку лазіць? Акупанты.*

Собскі. Уласны. *Некаторыя гісторыкі выказвалі думку, што ў летапісныя часы ўсякая малая рэчка бяз собскага імя называлася Нямізай. Летапісная Няміза.*

Соўгаць. Рухаша паволі, зь цяжкасцю. *Ішоў ён да нас шырокімі крокамі, бышчам нартамі соўгай: на правым плячы дубальтоўку трymаў. Партыйны таварыш.*

Спалúчына. Сувязь. *Гэта спалучына з грамадствам, з вашай функцыяй у ім... Пёрка й іншыя.*

Спаць як забіты. Вельмі моцна. *Ён бегаў, як юнак, ня ведаў ніякіх хваробаў, спаў як забіты... Ападкі.*

Спраўнасьць навесыці. Давесыці ўсё да ладу. *Трэба, кажа, раней у гаспадарцы спраўнасьць навесыці, а потым ужо пра стрэльбы думашь. Хмары над Башкаўшчынай.*

Спу́сціць. Тут: збавіць цану. *Доўга таргаваліся, урэшце ён* краху *спусціць*, мы набавілі. Хмары над Бацькаўшчынай.

Стадола. Канюшня, вялікі хлеў. *I ў гэтых-ж мамэнт рымнулі* вароты *ў стадоле*. Хмары над Бацькаўшчынай.

Станоўкае. Станоўчае. Але хіба ёсьць у іх што-небудзь пэўнае, *станоўкае?* Дзікі вечэр.

Стáрац. Жабрак. *Мы, як старцы, сталі ля парога.* Курылка.

Стárка. Тут: старая птушка. *Старка!* Малых паходзала, а сама для адводу вачай узынялася... Хмары над Бацькаўшчынай.

Стасúнак (польск.). Адносіны, сувязь. *Ягоная зямельная палітыка ў стасунку* да нашых умоў вельмі удалася. Хмары над Бацькаўшчынай.

Стонка. Варыўня. Невялікая гаспадарчая пабудова для захоўвання бульбы, гародніны. *Адчыні сваю стонку,* трэба замкнушь гэтага чалавека, паکуль прыедзе пагранічная ахова... Ападкі.

Стравіць. Пашкодзіць, зынічыць (пра пасевы). *Жыта тваё коні* *стравілі...* На межах.

Страхка́са. Каса сацыяльнага страхавання. *Страхкаса* заплаціла толькі шэсцьдзесят працэнтаў... Пёрка й іншыя.

Струг. Тут: інструмент для апрацоўкі драўніны. *Сымон адараўаў* вочы *ад струга,* які гладка й лёгка рэзаў мяккую ляшчыну, і зірнуў на ўвайшоўшага. Першыя наглінкі.

Сувора. Сурова, строга. *I потым сувора:* -- Пакаж мне свае паперы. Акупанты.

Судзьдзё. Тут: кухонны посуд. *Маўра <...>* вышерла й паразставіла на мейсца *судзьдзё...* Пёрка й іншыя.

Сызорак. Сыцзорык (польск.). Невялікі складаны кішэнны нож. *За сызорак* купіў каня, ды такога маладога?! Хмары над Бацькаўшчынай.

С্বірэпка. Пустазельле. *Што будзе тады, як замест збажышы на* *нівах* *парасыце с্বірэпку?!* На межах.

С্বітка. Доўгая сялянская верхняя вопратка з сукна. Але вечэр, злавалася, заходзіць з другога боку, забіраўся пад *с্বітку,* пад сарочку, як ітолкамі, калоў маё цела. Курылка.

Сыціа́ць. Прасъледваць, даганяць. Я, як праўнік, мушу вам сказашь, што вы зрабілі вялікае злачынства, і ён цяпер вас усюды *сыціае*... Партыйны таварыш.

Талён. Талон. Паперка, якая дае права набыць пэўную рэч, атрымаць паслугу. Мабысь, прыйшоўся й вам *талён* на пашыўку паліто альбо гарнітура ў атэлье? Перка ѹ іншыя.

Тамака. Там. У мяне *тамака* ё *щупак*. Хмары над Баш্যкаўшчынай.

Тапчан. Пакаёвая шырокая лаўка, звычайна са сзыпкай. Становіща каленкамі на *тапчан* і мачае рукою за абразамі -- тут у яго квіткі, уся «канцылярыя». Дзікі венер.

Таргсін (ад руск. *torgovlq s inostrancami*). Назва крамаў, якія існавалі ў СССР у 30-я гг. і гандлявалі на золата і залатую валюту, пераважна з чужаземцамі. Але два срэбныя пярсынкі і два такіх самых крыжыкі, за якія тое-сёе можна было набыць у «*Targsine*», падзялілі паміж сабой. У імя догмы.

Твáнкі. Тваністы. *Берагі гэтае рэчкі вельмі твянкія* -- на іх і сапраўды могуць «топнуць коні»... Летапісная Няміза.

Тлустасыць. Тлунч. *I цяпер я помню яго намазаныя нейкай тлустасыцю бліскучыя чорныя валасы...* Курлыка.

Тоня. Вадаём, дзе ловяць рыбу закідным невадам. Я любаваўся ужо некалькі год таму назад такія віры і ведаў, дзе трэба сесыі, куды й на якой *тоні* закідаць. Ападкі.

Траха. Трохі, -- *Горача сёняня траха!* -- прамовіла Марына, пазіраючы на нас зь вясёлай усмешишкай. Хмары над Башькаўшчынай.

Трап. Тут: дарога. *Думаю: у помраку ад «гары» нехта ня можа знайсці трапу.* Вярнуўся чалавек.

Трохполка. Трохпольле. Сыстэма паляводства з падзелам ворнай зямлі на трыв палі, якія засяваліся спачатку азімымі, потым -- яравымі, а на трэці год пакідаліся пад папар. *Вісковыя люмпэны* -- прадукт палітыкі 1861 года, якіх *трохполка* й пераспалосіла парабіла жабракамі. Хмары над Башькаўшчынай.

Трыгу́біца. Рыбацкая снасть. *На плоце сушыліся: трывубіца, лыкавия лапі з анучамі й шэрыйя нагавіцы, запэнканыя водарасцямі. Хмары над Башкаўшчынай.*

Тры́зна. У старожытных славянаў заключная частка пахавальнага абраду з ваеннымі гульнямі, сплаборніцтвамі, а таксама памінальной вячэрай. У дахрысійскай эры на нашай Башкаўшчыне спраўляліся *трызыны*. Галчыны дзені.

Трымаць вуха востра. Быть асыярожным, абачлівым. Падкапаюша ў пал сцяну, атрущыць і сабаку -- тут *трымай вуха востра!* Дзікі венер.

Тутака. Тут. Схадзіў-бы ты да Суkenіка, усё-ткі ён начальнік *тутака*, у павеце. У імя догмы.

Ты́лак (польск.). Зад. Але съмешча той, хто съмешча апошнім. Мы ім больш, чым яны нам, давалі ў «тылэк». Апошня цаглінкі.

Тыркаць. Тут: кляваць (пра рыбу). Знайшоў човен і, як звычайна, забраўся ў сітнікі, дзе рыба найбольш *тыркала*. Дзе шукаць праўду.

Тыркацéць. Ехаць з грукатам. За Антосем *тыркацелі*: Сымон, Паўлюк, Гіляр, Рыгор -- усе дванашашь -- «дванашашь юдаў»... На межах.

Тэчка (польск.). Парфель, сумка. Паказаў на груд ардэноў і мэдаляў, выкладзеных з *тэчкі*. Вярнуўся чалавек.

У гэтым і ўвесь цвік. Пра сутнасць справы. *Дык-жа вось у гэтым і ўвесь цвік:* што Маскве да нас? Хмары над Башкаўшчынай.

Удаводніць (польск.). Даказваць, пераконваць. Ён мерыўся перабегчы на другі бок з дачкой белагвардзейскага ахвішра -- гэта я дакладна *удаводніць!* Партыйны таварыш.

Ударнік. Работнік сацыялістычнай вытворчасці, які перавыконваў нормы... Учора былі запрошаны толькі «перадавікі-ударнікі», а Базыль у іх ня лічыўся. Пёрка й іншыя.

Узяць сэрца ў кулак. Авалодаць сваімі пачуцьцямі, настроем. *Вазьмі сваё сэрца ў кулак і скажы яму, каб яно маўчала.* У імя догмы.

Унезабаве. Неўзабаве. Прыехаў на райкомаўскай машыне ў Суkenік, а *унезабаве* й пракурор. У імя догмы.

Упакара́ньне. Тут: асуджэнне. Мы мусім ведаць ня толькі тое, што выклікае спачуванье, але й тое, што *упакара́ньне...* «Янка сеяў -- людзі жалі».

У пух і прах. Поўнасць, да тла. *A разъялелася ўсё гэта ў пух і прах за няцэлья двашць тры гадзіны.* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Ураднік. Ніжэйшы чын павятовай паліцыі ў дарэвалюцыйнай Беларусі. *Рантам у хату ўвайшоў ураднік.* Курылка.

Урахуміць. (польск.). Пускаць у ход, прыводзіць у дзеянье. *Паўстанцы Каствуся Каліноўскага ўрахумілі закінутыя дзве літні, у якіх выраблялася зброя для іх...* Першыя паглінкі.

Усімі фарбамі душы. Усімі фірамі душы. Вельмі моцна, страсна (любіць, ненавідзець, пагарджаць). Гэта мая *Бацькаўшчына!* Люблю я *усімі фарбамі мае душы!* Партыйны таварыш.

Ускочыць у пры́сак. Трапіць у няпрыемнае, небясьпечнае становішча. *Зусім за нішто ўскочыў у пры́сак.* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Услончык. Пераносная лаўка на ножках. *Я сядзеў перад спыткам на ўслончыку.* Курылка.

Утока. Вусыне ракі. *Выраз у летапісе «пойлоша к Неміз» <...>* «можа тлумачыша зусім не як рух да *ўтокі* гэтае рэчкі, а як пераход да сярэдняга ў верхняга ейнага цячэння... Летапісная Няміза.

Утранчáца (польск.). Умешваща. *I ратунку няма ніалкуль:* ніхто не захоча *ўтранчáца* ў гэтую справу. Дзікі вечер.

Уцаліць (польск.). Зьберагчы, выратавашь. *Што датычысь мяне, то дай, Божа, сваё як-кольвец *уцаліць!* На што мне яшчэ куплённае сэрца?* Пернікавае сэрца.

Файка (польск.). Трубка для курэння. *Застаўся адзін толькі жаўнер, ужо стараваты, з пасivelымі вусамі.* што стаяў увесь час убаку ѹ, пракурваючы *файку*, моўкі пазіраў, што робіша наўкола. Акупанты.

Фатэля (польск.). Крэсла. *Сядзіш сабе на мяккай фатэлі* ды пакурваеш, ды ў вакенца пазіраеш... Партыйны таварыш.

Фільцák (ням.). Валёнак, фетравы бот. *Да воза набліжаўся, у вялікіх фільцах, немец.* Акупанты.

Фузэя (польск.). Крамянёвая гладкаствольная стрэльба. *Могбы й ты набысь новую фузэю...* Хмары над Башкайшчынай.

Футурал (польск.). Футляр, кабура. *Мундур ягоны ў гэты час як-бы няўзнак расхінуўся, і я ўбачыў пад ім футурал ад браўнінга.* Ападкі.

Фуфайка. Тут: куртка, падбітая ватай, ватоўка. *Некаторыя з іх яшчэ ў даўнейшых дублёных кожухох, досьць ужо паношаных; другія ў ватных фуфайках фінскага тышу.* Вярнуўся чалавек.

Фэльдфэбаль (ням.). У царскай і некаторых замежных арміях -- званыне старшага ўнтэр-афіцэра ў пяхоце. *Белабрысы фэльдфэбаль з залезнай каскай на галаве загадаў жаўнерам праверышь махі.* Акупанты.

Фэнік. Пфэнінг (ням.). Германская дробная манета, адна сотая маркі. *Вохра, хоць і яму ня было дзе браць грошаў, меў якіясь «фэнікі».* Пернікавае сэрца.

Халіна. Кепскае мокрае надвор'е, слата. *I халіна якраз, скліжа.* Вярнуўся чалавек.

Хаўрús (яўр.). Суполка, аб'яднаныне, саюз. *Гэта, як я ўспамінаю, пачалося ал тae першае пачкі, што папісаліся ў гэты самы хаўрус.* У імя догмы.

Хмыліца. Касавурышь вочы, прышіскашь вушы (пра коней). *Коні хмыліца, прышыняюша, а потым скачуць цераз Матужа.* На межах.

Ходаныне. Тут: змаганыне. *Князь Ізяслав пачаў ходаныне за канчатковое вызваленіе башкайшчыны свайг пагвалчанай маші з-пад улады Кіева.* Летапісная Няміза.

Ходнік. Тратуар. *Пёрка крышыла бліжэйшыя тыны, здымала дошкі з драўляных ходнікаў і навет крыжы на бліжэйшым магільніку.* Пёрка й іншыя.

Хоць вока выкалі. Нічога ня відаць; вельмі ўёмна. *Іду, цемра хоць вока выкалі.* Вярнуўся чалавек.

Хоць кол на галаве цяшы. Пра немагчымасць пераканаць некага; пра ўпартага, няўступчывага чалавека. *I сумленыня ў іх, падобных яму, ніякага, хоць ты кол на галаве цяшы!* Ападкі.

Хэўра(яўр.). Група людзей, аб'яднаных для разбою, злачынства; банды. *Проста ўтварылася хэўра злачынаў, і злэжвающа* з людзей. У імя догмы.

Цалка́ч. Сярэбраная манета вартасцю ў адзін рубель. *Пеліт захваляваўся: «Гэта-ж цэлы сорак пяць цалкачоў!»* Воўчым съедам.

Цераспалосіца. Разъмешчэнне зямельных надзелаў адной гаспадаркі палосамі ўперамежку з суседнімі надзеламі. *Вясковыя ломпэны -- прадукт палітыкі 1861 года, якіх трохполка й цераспалосіца парабіла жабракамі.* Хмары над Башкайшчынай.

Цыдулька (польск.). Запіска, пісулька. *Патрэбны ёй гэтый цыдулькі?!* У імя догмы.

Цышэлін. Цэпелін. Дырыгабль зь металічным каркасам, абцигнутым тканінай. *У гаспадары спатрэбіша, як сказала адна бабуля, становічацца ў чаргу, дзе ёй сказалі, вылаюшь цышэліны.* Пёрка й іншыя.

Цыранок. Дзікая качка. *На заваротах утвараліся затокі, і на аднэй зь іх мы заўважылі чародку цыранкоў.* Хмары над Башкайшчынай.

Цэтлік. Тут: пропуск, дазвол. *Мне-б вось цэтлік атрымаць на выйсце адлюль -- зусім занішто ўскочку у прысак...* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Цягла. Адзінка абкладаныя павіннасцямі. *Знайсыі цяпер хурманку амаль немагчыма з тae прычыны, што кожны стараеща збыш каня, калі мае яго, бо дужа вялікі і падатак і цягла.* Хмары над Башкайшчынай.

Цяперака. Цяпер. *Вы, Максім, мусіш, і цяперака ім засталіся, а я цяперака Груканець, а раней, як вам вядома, быў Пукаліч...* Пернікавае сэрия.

Цяперанецкі. Цяпер. *Як-же вы цяперанецкі будзеце безъ мяне?* У імя догмы.

ЧК (руск. Нрезвухажнаq Komissiq). У 1917-1922 гг. назва рэпрэсіўнага органа, створанага для барацьбы з контэррэвалюцыяй і сабатажам. *Колькі нявінных тамака, у той ЧАКА, палягло?!* Вярнуўся чалавек.

Чырвонец. Грашовы крэдытны білет вартасцю ў дзесяць рублёў, які быў ва ўжытку ў СССР з 1922 да 1947 г. А то ў кішэні ў чалавека нічога: адно чырвонец недзе валяўся, які некалі прыслала дачка Райнка. У імя догмы.

Шалапут. Легкадумны, пусты чалавек; свавольнік. *I тады Богуш зноў ірвануўся да сякеры, але Янук загарадзіў яму дарогу. -- Куды, шалапут!* У імя догмы.

Швайцар. Тут: швайцарац, жыхар Швайцарыі. *От-жа сядзяць там сабе ціха гэтая швайцары лы свэны?!* Акупанты.

Шворан. Мэталічны з плешкаю стрыжань ў перадку калёс. -- *A то вось: найлепшая зброя, без анікага гуку!* -- узяў з-пад лавы **шворан**: -- Дзёбнуч -- і гатова!.. Дзікі венер.

Шкáпа (польск.). Худы, замораны конь. -- *Шая, як ты можаш пускаша ў дарогу на такой шкáпе?* Хмары над Бацькаўшчынай.

Шмат, шматка. Адараваны кавалак тканіны, паперы. *Разгарнуўшы шмат, у які быў загорнуты хлеб, асыярожна, каб адмераць па-роўнаму й не пакрышыши, разрэзаў яго на дзве часткі.* На межах.

Шнур. Тут: вузкая палоска зямлі. *На адным з шнуроў ляжалі кучкі неразబітага гною.* Хмары над Бацькаўшчынай.

Шпана. Злачынцы, бадзягі, бяспрытульныя. *Калі быў выведзеныя ў жанчыны, іх таксама пачалі ставіць па тым-же прынцыпе: контра -- асобна, шпана -- асобна.* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Шпіцаль (польск.). Шпік, даносчык. *Сярод іх німа «форагаў народу» і шпіцалий.* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Шу́ла. Слуп ці брус, на які падвесваеща створка дзвіварэй. Першы немец паставіў у варотах калодку, на якой Мацей кляпаў косы ў скінаў дровы, стаў на яе ў прывязаў лейшы да перакладзіны паміж **шуламі**. Акупанты.

Шурт. Рад, укладка сыілаванага лесу. *Улоуды ляжаў павалены лес: і ў шуртах, і праста калодкамі на зямлі.* Партыйны таварыш.

Шыкава́ць (польск.). Тут: рыхтаваць. *На ворагаў усё шыкующца!* «Янка сеяў -- людзі жалі».

Шынгельсы (англ.). Дранка, драніца, гонта. Тонкія дошчачкі для абівання сыцен пад тынкоўку або для крышыня даху. *Бывала, кладу шынгельсы і прыбываю іх цвікамі; раптам зъяўляенча цікавая думка, вобраз, пасаж... Да чытача.*

Этажэрка. Некалькі размешчаных адна над другой паліц на стойках. *Потым падышоў да этажэркі і ўзяў сямейны альбом.* Пёрка й іншыя.

Яды́нка. Ёд. *Пабеглі да настаўніцы па ядынку.* Воўчым съедам.

Які-колечы. Які-небудзь. *На целе Скуратка ня было нічога такога, што паказвала-б на смерць ад забойства ці іншага якога-колечы гвалту...* У імя догмы.

Як рукой здыме. Пройдзе, пранадзе. *Уло хворасць як рукой здыме.* Пёрка й іншыя.